

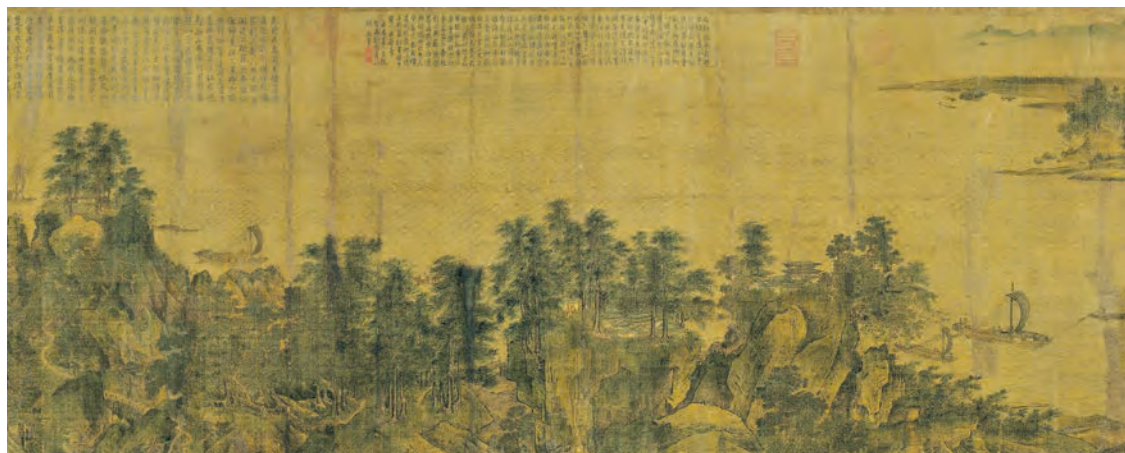
PRATARMĖ

Analizuojant istorines lietuviškos Rytų tautų kultūros ir meno tradicijų recepcijos metamorfozes aiškėja išskirtinė *Oriente* idėjos reikšmė lietuviško kultūrinio tapatumo paieškose. Rytų pasaulio kultūros ir meno vertybių bei simbolių pažinimas Vakaruose ir Lietuvoje dažniausiai įgaudavo „apverstos“ vertybių sistemos pavidalą, nes metaforiškuose, abstrakčiai traktuojamuose Rytuose europiečiai (ne išimtis ir lietuviai) bemaž visada ieškojo ir regėjo tai, ką norėjo išvysti, siekdami įtvirtinti savo vertybių sistemą ar savojo tapatumo paiešką. Į Rytus buvo žvelgiama kaip į stebuklingą veidrodį, padedantį išvysti save kitos civilizacijos vertybių ir simbolių sistemose.

Palestiniečių kilmės įtakingas orientalizmo teoretikas Edwardas W. Saidas taikliai pastebėjo, kad europietiškoji kultūra stiprėjo ir siekė suvokti savo identiškumą arba remdamasi Rytų civilizacijų laimėjimais, arba priešpriešindama save Rytams, kurie iškilo kaip „kultūrinis varžovas“ ir kaip ypatingu stabilumu pasižymintis „kito vaizdinys“ (Said 1978: I). Tačiau Lietuvos intelektualiam ir meniniam elitui Rytai dažniausiai buvo ne tiek „kitas“, tolimas egzotiškas pasaulis, kiek kažkas dvasiškai artimo, tarsi minėtas stebuklingas veidrodis, kuriame buvo regimos savosios, kitokios nei racionalių Vakarų, fizionomikos ir mentaliteto ištakos, siekta suvokti savo kultūros, meno tradicijos privalumus bei trūkumus. Todėl daugeliui iškiliausių mūsų intelektualų ir menininkų Rytai netgi nebuvo, kaip kad daugeliui vakariečių, tik savęs pažinimas per „kitą“, kadangi *Oriente* vizijos iškildavo kaip dvasiškai artimas romantinių svajų pasaulis, tai, tarsi kažin kas primiršta ir glūdinčio mūsų pašmonės gelmėse.

Nuolatinės Lietuvoje kylančios diskusijos apie kultūrinės orientacijas į Rytus ar į Vakarus, spontaniški siekiai atsiriboti nuo krikščioniškosios Vakarų civilizacijos įtakos leidžia suvokti nenuneigiamą *Oriente* idėjos, ieškant lietuviško kultūrinio tapatumo, svarbą. Ši idėja neretai buvo priemonė, padedanti atskleisti archajiškesnio pirmapradžio ikikrikščioniškojo baltiško

substrato reikšmę lietuvių kultūros ir meno istorijai bei įtvirtinti savąjį identitetą. Archajinis lietuviškos kultūros ir meno baltiškasis sluoksnis, kaip rodo gausi mūsų tyrimo objekto Mikalojaus Konstantino Čiurlionio baltiškos kilmės simbolika, kūrėjui buvo, greta gausių rytietišκών vizijų, labai svarbus.

Li Tang. *Intymus upės ir kalnų peizažas*. XII a. pr. Spalvotas tušas, šilkas

Gimtąją kultūrą iš tikrųjų galima geriau suvokti tik žvelgiant iš šalies, palyginant jos kultūros vertybių ir simbolių sistemą su kitomis. „Norint išvysti daiktus objektyviai, – rašė Carlas Gustavas Jungas, – visuomet reikia pažvelgti į juos iš šalies. Tai itin teisinga psichologijos atžvilgiu, kur medžiaga jau savo prigimtimi daug subjektyvesnė nei kitoje pažinimo srityje. Kaip, pavyzdžiui, galima suvokti tautinius ypatumus, jei nepajėgiame pažvelgti į tautą iš šalies? Pamatyti iš šalies – tai išvysti iš kitos tautos pozicijų [...] Visa, kas mus erzina kituose, padeda suprasti save. Taip elgiantis tarp skirtingų kultūrinių tradicijų natūraliai užsimezga dialogas, padedantis įveikti konkrečios kultūros užsisklendimą savyje, jos horizonto ribotumą“ (Jung 1992: 250).

Rytų tautų kultūros, meno tradicijų bei laimėjimų pažinimas Lietuvos gyventojams svarbus dėl daugelio skirtingų priežasčių, iš kurių paminėsime tik kelias. Pirmiausia jokia kultūra dabartinių išplėtotų komunikacijų pasau-

lyje negali gyvuoti izoliuotai ir sėkmingai plėtotis. Kita vertus, atvirumas Rytų tautų sukurtam kultūros ir meno formų įvairovės pasauliui padeda įveikti nacionalinį egoizmą, kultūrinį uždaramą, amžiais susiklosčiusius klaidingus mąstymo stereotipus. Toks intelektualinis judesys ne tik skatina perimti didingas tūkstantmetes tradicijas turinčių Rytų tautų kultūros ir meno laimėjimus, tačiau ir padeda geriau orientuotis sparčiai besikeičiančiame, daugybės iššūkių kupiname dabartinės metacivilizacinės kultūros pasaulyje, kuriame kaip niekad intensyviai sąveikauja įvairios Rytų ir Vakarų, vadinasi, ir lietuvių kultūros bei meno tradicijos.

Norėčiau priminti, kad lietuvių kalba savo iki nūdienos išlikusiomis archajiškomis formomis yra viena iš artimiausių sanskritui indoeuropietiš-
kų kalbų. Su Rytais lietuvius sieja kontempliatyvi meditacinė pasaulėžiūra, gamtameldiškumas, daugelis archajiškų kultūros, mitologijos, pasaulėžvalgos ir meno sluoksnių. Pagaliau, būtent Rytuose užgimė daugelis svarbiausių pasaulinės civilizacijos židinių, kurie dominavo pasaulinės kultūros raidos istorijoje daugelį tūkstantmečių, o, pavyzdžiui Kinija, laikinai užleido savo lyderystę tik XIX a. pradžioje, tačiau pastaraisiais dešimtmečiais, anot įtakingo „sistemų teorijos“ atstovo André Gunder Franko veikalo *PerOrientacija (ReOrient, 1998)*, susigrąžina buvusias lyderių pozicijas ir hegemoniją dabartiniame pasaulyje (Frank 1998: 318–321).

Rytuose susiformavusios kultūros ir meno formos turėjo didžiulį poveikį šios knygos herojui Čiurlioniui, kuris yra vienas pagrindinių mitologizuotų lietuviškos meninės kultūros simbolių. Jo gyvenime realūs intelektualinės biografijos faktai susipynė su įvairiais legendiniais pasakojimais, kurie netikėtai išnyra jo kūrybai skirtuose tekstuose. Čiurlionio genialumas, išaukštintų meninių idealų siekiai, būties tragizmas, nuolatiniai nepritekliai, skurdas, tarsi lemties prakeiksmas persekiojęs jį realiame gyvenime, po mirties šie naratyvai transformavosi į savitą autentiško tragiško menininko tipą, kuris *post factum* organiškai įsiliejo į dramatišką tragiškojo modernizmo pasakojimų istoriją. Beatodairišku atsidavimu meninei kūrybai Čiurlionis buvo artimas kinų ir japonų „meno kelio“ ideologijos šalininkams, atsitolinusiems nuo išorinių būties formų ir pašventusiems savo gyvenimą kūrybai natūralios gamtos prieglobstyje.

Jis yra ne tik iškiliausias visų laikų Lietuvos menininkas, *neabejotinas mūsų tautinio meno simbolis, išaugęs iš giliausių tėvynės gamtovaizdžio ūkų ir žalsvose spalvose paskendusio kraštovaizdžio*, liaudies dainų rimties kupinas tragizmo kūrėjas, tačiau ir kiekvienam lietuvių menotyrininkui savotiškas

M. K. Čiurlionis. *Piramidžių sonata. Andante, Scherzo*. 1909. Popierius, tempera

rubikonas, kurį mokantis meninio juslingumo, yra nelengva įveikti. Siekiant geriau suvokti giliausias mūsų meną maitinančias versmes, privalu peržengti ir aiškintis asmeninį santykį su šio didaus menininko kūrybiniu palikimu, jo dvasiniais ieškojimais, estetinėmis idėjomis, meniniais įvaizdžiais, simboliais ir metaforomis. Subtilesnį meno mylėtoją, pirmą kartą susidūrusį su originaliais Čiurlionio brandaus periodo meno kūriniais, pavyzdžiui, *Piramidžių sonata* (1909) užburia ir patraukia jo paveikslų mįslingumas, egzotiškų rytietišκών motyvų gausa, neįprasta traktuotė, pribloškiantis muzikalumo ir harmonijos jausmas.

Čiurlionis buvo stebėtinai imlus įvairioms idėjoms ir naujovėms. Tai, sakykume, universalių interesų asmenybė, kurios laki vaizduotė ir išlavinta intuicija jautriai „pagaudavo“ kitiems nepastebimus Rytų civilizacinių pasaulių kultūros, meno sluoksnius, socialiai aktualias idėjas. Nedaug surasime didžiū meno meistrų, kurie *būtų tokie atviri įvairiems Rytų civilizacijų*

kultūros sluoksniams ir kartu taip giliai susiję su savo lietaus nuplautos gimtinės žalsvų kraštovaizdžio spalvų ir dzūkų liaudies dainų intonacijų erdve. Neatsitiktinai jis tapo vėlesnių kartų menininkams lietuviškos tapatybės simboliu, siektinu idealu, į kurį vėlesnių kartų Lietuvos menininkai nuolat stiebiasi.

Čiurlionis buvo atviras autentiškai kūrybai ir imlus įvairioms rytietiškomis įtakoms menininkas, kurio pasaulėžiūros interesai aprėpė daugiau žinių, nei tai atsispindi daugumoje dailininko kūrybai skirtų menotyrinių studijų. Jo kūrybos fenomeno savitumą, ieškojimų ir atradimų svarbą galima adekvačiau suvokti tik pasitelkiant ir šifruojant jo gyvenamuoju metu gyvavusių orientalistinių estetinių ir meninių idėjų sklaidos lauką.

Jo studijų Varšuvoje metu patirtas orientalizmas tiesiogiai siejosi ne tik su neoromantizmo, pirmiausia simbolizmo ir *art nouveau* kryptims būdingais Rytų dailės motyvais, bet dar labiau – su visa *fin de siècle*, tai yra su vadinamosios šimtmečio pabaigos epocha, kuri buvo persmelkta įvairių orientalistines idėjas skleidusių ezoterinių krypčių, žinoma pirmiausia, teosofijos orientalistinių idėjų. Visais pagrindiniais Čiurlionio kūrybinės evoliucijos tarpsniais orientalistiniai siužetai ir motyvai buvo svarbi jo meninės vaizdinių sistemos dalis. Tiesa, kiekvieną jo kūrybinės evoliucijos tarpsnį vyravo iš įvairių Rytų civilizacinių pasaulių besiformuojančios estetiškos idėjos ir meno vaizdiniai, kurie tapytojo kūrybiniame kelyje patyrė sudėtingiausias stilistines metamorfozes. Jų pažinimas iš tyrėjo, siekiančio kiek įmanoma išsamiau rekonstruoti orientalistinių idėjų ir dailės tradicijų poveikį Čiurlioniui, reikalauja daugybės skirtingų žinių ne tik iš civilizacijos, kultūros, estetiškos minties, meno istorijos, tačiau ir daugybės kitų humanistikos sričių.

Adekvatus brandaus Čiurlionio sonatinės tapybos stiliaus pažinimas neįmanomas be aiškiai regimų didžiųjų Rytų civilizacijų mitologinės simbolikos, tapybinės estetikos, dailės tradicijų įtakų tyrinėjimo. Todėl šioje glaustoje knygoje, remiantis komparatyvistinės metodologijos principais, aptarsime visų trijų pagrindinių Čiurlionio tapybinės evoliucijos tarpsnių paveikslų ryšius su skirtingomis Rytų tautų estetikos ir dailės tradicijomis. Pagrindinis dėmesys bus sutelktas į lyginamąją Čiurlionio sonatinės

M. K. Čiurlionis Varšuvos dailės mokyklos studentų aplinkoje. 1904

tapybos tarpsnio ir Rytų Azijos tradicinės tapybos, pirmiausia žymiosios kinų ir japonų peizažo tapybos analizę.

Tyrimo eigoje bus ryškiami pasaulėžiūros, mąstymo, perspektyvinių, kompozicinių, meninės erdvės, meninio laiko, plastinių, spalvos ir koloritinių bei kitų problemų sprendimo panašumai bei skirtumai. Remiantis Čiurlionio estetinių pažiūrų ir tapybos kūrinių ikonografinė ir stilistine analize, bandoma pagrįsti mintį, kad lemiamą poveikį formuojantis brandžiam muzikaliam sonatinio periodo tapybos stiliui ir sprendžiant tapybinės ir muzikalios kalbos sąveikos problemas turėjo lietuvių dailininko pažintis su Rytų Azijos dailės tradicijomis. Ko gero, būtent ji padėjo dailininkui sukurti savitą muzikalios ir poetiškos tapybos stilių. Taip pat unikaliu tikrų

Ma Yuan. *Mėnulio stebėjimas po pušimi*. XIII a. pr. Spalvotas tušas, šilkas

dalykų jausmu galima paaiškinti Čiurlionio sugebėjimą, pasitelkiant japonų klasikinės graviūros kompozicinių, erdvinių, linijinių struktūrų pažinimą ir tyrinėjimą, atskleisti daug rafinuotesnės kinų peizažinės tapybos laimėjimus ir juos kūrybingai panaudoti savo įstabiuose vėlyvojo sonatinio periodo kūriniuose. Šiuo aspektu Čiurlionis, greta Pauliaus Klee, buvo vienas pirmųjų Vakarų dailės tradicijos atstovų, kuris suvokė unikalią estetinę kinų peizažo tapybos estetinę vertę.

Nuo mokslo Kauno dailės mokykloje laikų sąlytis su puikių dėstytojų Česlovo Kontrimo ir Algirdo Lukšto, o vėliau Liudo Truikio atverta Čiurlionio kūryba buvo svarbi mano gyvenimo dalis. Jau per pusę amžiaus, kai daug dėmesio skyriau įvairių Čiurlionio kūrybos aspektų tyrinėjimui, įvairiomis kalbomis publikavau per tris dešimtis jo kūrybos problemas gvildenančių publikacijų. Pasiryžęs pagaliau išleisti daug dešimtmečių rašytus Čiurlionio kūrybai skirtus tekstus ir rengdamas spaudai pagrindinės didžiulės

apimties monografijos tekstą „Čiurlionis: tragiškas nesuprasto genijaus skrydis“, nutariau prieš išleisdamas ją paskelbti ir mažesnės apimties leidinį, skirtą įvairių Rytų tautų dailės tradicijų poveikiui jo tapybai. Tiesa, orientalistines jo tapybos problemas tyrinėjau ir anksčiau paskelbtose publikacijose. Tačiau ilgainiui gilinantis į šį dabartinei čiurlionistikai vis aktualesniu tampantį problemų lauką atsiverdavo naujos regėjimo perspektyvos, subręsdavo naujos hipotezės, todėl buvo tikslinamos senos išvalgos ir išsakomos naujos idėjos. Šiuo požiūriu skaitytojų dėmesiui pateikiama poleminių patoso kupina knyga nėra išimtis ir autorius viliasi, kad ji suras savo skaitytoją.

Autorius reiškia gilią pagarbą ir dėkingumą profesoriams Valentinui Asmusui, Jevgenijui Jakovlevui, Mikel Dufrenne'ui, Marivon Saisson, Hidemichi Tanakai, Ken'ichi Sasakiui, Charles Ridoux už konsultacijas ir suteiktą galimybę dirbti mokslinį darbą universitetuose Paris–I (Sorbonne), Paris–VII (Diderot), Paris–X (Nanterre), *Collège de France*, Sendai, Kioto, Tokijo, Berno ir kitų kraštų universitetinėse bibliotekose.

Reiškiu dėkingumą visiems, ypač filosofui ir mecenatui dr. Žilvinui Svirgariui, kilniaširdiškai parėmusiam šios studijos leidimą, M. K. Čiurlionio muziejui, pateikusiam Čiurlionio darbų reprodukcijas. Nuoširdžiausiai dėkoju knygų recenzentams prof. Rūtai Brūzgienei ir dr. Juliiui Vaitkevičiui, redaktorei Margaritai Dautartienei, maketuotojai Daivai Mikalainytei, dailininkei Skaistei Ašmenavičiūtei, LKTI Komparatyvistinių kultūros tyrimų skyriaus laborantei Ingai Laužonytei ir visiems, padėjusiems parengti šią knygą spaudai.

Autorius